

S A Y I 1 4 • 2 0 0 5

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

tinlerinin, diğer tarafına ise tercümesinin verilmesi, okuyucunun doğrudan Arapça metinlerle buluşması açısından önemlidir.

Böyle bir eseri titiz bir baskıyla Türk okuyucusuna sunan Klasik Yayınları'nı kutlamak gerekir. Ayrıca Klasik Yayınları'nın, yine Prof. Dr. Mahmut Kaya ile Doç. Dr. Hüseyin Sarıoğlu tarafından gerçekleştirilen Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinin çevirisini yayımlaması, aynı kulvarda benzer bir faaliyet içinde bulunan Litera Yayınları'nın İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün eserlerinin çevirilerini gerçekleştirmesi, benzer yayınevlerinin çoğalması bağlamında sevindirici ve ümit verici bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Bayram Ali Çetinkaya

George Berkeley'nin İdealizminde Tanrı ve Yaratma

İsmail Çetin

Bursa: Arasta Yayınları, 2004. 160 sayfa.

Felsefe tarihleri yazılırken, düşüncenin diyalektik gelişimine gerçek anlamda katkısı olmayan kuru ve mugalataya dayalı tartışmaların ayıklandığını düşünürüz. Gerçeğin peşinde koşan felsefe tarihçisinden de bunu ister, bunu bekleriz. Fakat öyle görülüyor ki, George Berkeley'in idealizmi söz konusu olduğunda gerek felsefe tarihleri gerekse kendi döneminin meslektaşları onun idealizmini eleştirirken veya değerlendirirken büyük ölçüde ilk Çağ sofistlerini andırırlar. Bu nedendir ki, değerlendirmekte olduğumuz kitabın yazarı, "Önsöz"ünden "Sonuç" bölümüne kadar hep bu haksızlığı ve duyarsızlığı dile getirmektedir. Yine bu yüzden olsa gerek, kitabın isminde asıl vurgu "Tanrı ve Yaratma" kavramlarına olduğu halde, yazar genellikle hemen her başlık altında Berkeley'in idealizmini açıklamaya, yöneltilen eleştiri ve yorumların haksız ve tutarsızlığını aydınlatmaya çalışmaktadır.

"Var olmak, algılanmış olmaktır." Yazarın da pek çok kez tekrarladığı bu ifade Berkeley idealizminin üzerine bina edildiği temel argümandır. Diğer bir ifadeyle Berkeley'i anlamak, bu ifadesiyle neyi anladığını ve anlatmak istediğini anlamak demektir. Yazar, bunun yolunun Berkeley'in felsefesinin amacını anlamaktan geçtiğini belirtir. Kitapta, Berkeley'in felsefesinin temel amacı "Dış dünyanın varlık kaynağı olan spiritüel gerçekliğe, yani Tanrı'ya yönelmek ve düşüncenin asıl konusu olarak Tanrı'yı merkeze almak... vahye da-

yalı dinlerin ortaya koyduğu Tanrı anlayışına felsefi bir zemin oluşturmaktır” ifadeleriyle açıklanmaktadır. İşte bu amaç göz önünde bulundurulmadan -yazara göre- Berkeley’in idealizmi anlaşılabilir; nitekim o sırf bu yüzden yüzeysel ve haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu eleştirilerin başında, Berkeley’in idealizminin dış dünyanın varlığını inkâr anlamına gelen subjektif idealizm olarak nitelendirilmesi gelmektedir. Doğrusu, ayrıntı sayılabilecek birkaç eleştirel yorumun dışında, bu eserde dile getirilen başkaca bir eleştiri de ortaya konulmuyor.

Berkeley, Çetin’in kaleminde samimi ve inançlı bir rahip olarak karşımıza çıkıyor. Onun asıl derdi, kendi çağında da etkisini hissettiren şüphecilik ve ateizmdir. Bu şüpheciliğin asıl yıkıcı etkisi ise insan bilgisinin kesinlikten uzak olduğu düşüncesidir. Nitekim o, ateizm de bundan beslenerek hayatiyet kazanmaktadır, diye düşünmektedir. İnsan bilgisinin gerçekliğini dumura uğratan bu şüpheciliğin beslendiği temel kaynak ise İlk Çağ idealizminde yer alan, görülür varlığın ardındaki bilinmeyen ve asıl ontolojik gerçekliğe sahip olduğu kabul edilen “maddi cevher” anlayışıdır. Asla bilinemez olarak nitelendirilmesine karşılık, ontolojik gerçekliğin de yalnızca kendine mahsus olduğu kabul edilen “maddi cevher” anlayışı, doğal olarak epistemolojik, dolaylı olarak da teolojik septisizme yol açmaktadır, diyor Berkeley ve bu durumu şöyle tasvir ediyor: “Önce ortalığı toza dumana boğuyor, sonra da çevremizi görememekten şikâyet ediyoruz.” Kuşkusuz bu şikâyetinde haklı olan Berkeley, insanlarda, bilinmeyen maddi cevherin varlığını kabul etme eğiliminin esasen zihnin oluşturduğu soyut genel fikirlerin bir yanılma sonucu ontolojik gerçekliğe dayandırılmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Oysa ki, diyor Berkeley “Var olan her şey özel ve ferdîdir.”

Berkeley’in gerçeğe ulaşma metodunda özellikle, dikkat çeken yön burada başlamaktadır. Modern bilimlerin tamamında olduğu gibi, felsefede de mutlak etkisini hissettiren empirizm, metafiziğin dahi felsefenin anlamlı bir konusu olmaktan çıkmasına yol açmışken, Berkeley’de insan bilgisinin gerçekliğini ve bu gerçeklikten Tanrı’nın varlığına ulaşmayı sağlayan bir zemin işlevi görmektedir. Açık ve net olarak algılarımızın bizi yanıltmadığını; algıların varlığın gerçek bilgisini ifade ettiğini öngörmektedir. Onun bu empirist yaklaşımının ardında da yine asla algılanamayacak, dolayısıyla bilinemeyecek olan “maddi cevher” anlayışını reddetme amacı yatmaktadır. Burada karşımıza -yazarın da pek üzerinde durmadığı, fakat zorunlu olarak dikkatimizi çeken- bir problem çıkmaktadır. Algılanamayışından ötürü “maddi cevher”in varlığını inkâr etmek suretiyle insan bilgisine bir gerçeklik zemini oluşturmaya

çalışırken Berkeley, Tanrı'nın varlığını ne şekilde temellendirmektedir? Bu problemin yanıtı, Berkeley'in aynı zamanda Tanrı'nın varlığını ispatlamada kullandığı bir metotta karşımıza çıkmaktadır. Berkeley'e göre, insan zihninin bilinçli eylemi olan algı idealarımız, asla bizimle etkileşim kurmayan ve şuursuz olan "maddi cevher" tarafından yaratılmış olamayacağına göre, bu idealarımızı ancak sonsuz güce sahip ve en aktif varlık olan Tanrı bize sağlamaktadır. Bu şöyle gerçekleşir diyor Berkeley: Zihin, Tanrı'nın var kıldığı fenomenleri algılarken algı idealarımızı oluşturmaktadır. Bu algılama eylemimizde asıl neden, fenomenleri ve onları algılamaya uygun idealarımızı yaratan Tanrı'dır. Probleme dönersek: Berkeley, algılarımızın eşyanın gerçekliğini ifade ettiğini söylerken empirist bir tavır sergilemektedir; ancak bu algılama yeteneği kendiliğinden veya şuursuz bir dış etken tarafından (maddi cevher) oluşturulamayacağına göre, bize bu algı idealarımızı sağlayan şuurlu ve sonsuz güç Tanrı'dır diyor. Bu bağlamda emprizmi Tanrı'nın varlığını ispatlamada bir basamak olarak kullanması, yukarıda vurguladığımız dikkat çekici yön olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitapta da dile getirildiği gibi, Berkeley'in İlk Çağ'dan beri devam edegelen "maddi cevher" anlayışını reddetmesi, felsefi süreçte önemli bir devrim olarak nitelendirilebilir. "Var olmak, algılanmış olmaktır" sözünün altında yatan temel amaç da bu reddiyedir.

Şimdi kitabın en çok üzerinde durduğu temel eleştiriye değinelim. Bu eleştiri Berkeley'in "Var olmak, algılanmış olmaktır" derken, algılanmayan veya biz algılamıyorken dış dünyanın varlığını inkâr ettiği iddiasıydı. Çetin'e göre, subjektif idealizm olarak nitelendirilen bu idealizm anlayışı, Berkeley idealizminden oldukça farklıdır. Berkeley'in, idealizminin özünü ifade eden bu temel varsayımıyla, aslında septisizmin ve ateizmin beslenme kaynağı olan "maddi cevher" anlayışını reddetmeyi amaçladığını yukarıda ifade etmiştik. Oysa ki her gün gerçekliğini bizzat yaşadığımız ve algılarımızın yanlışsız olarak bize varlıklarını bildirdikleri dış dünyanın gerçekliğini inkâr etmek, asla Berkeley'in idealizminin bir argümanı olamaz. Nitekim Berkeley de "Kendi varlığımdan şüphe etmedikçe; gördüğüm, işittiğim ve hissettiğim şeylerin var oluşundan da şüphe etmem" demektedir. O halde onun algılanmayan bir şeyin var olamayacağını öne sürerken ne demek istediğini nasıl anlamalıyız? Çetin bunu da derli toplu olarak ve birçok yerde değinerek ortaya koymaktadır. Ona göre Berkeley'in idealizmi, insanın yalnızca suje olarak kabul edildiği subjektif idealizmden çok farklıdır. Berkeley algılanmış olmak derken, algılayıcı varlık olarak yalnızca insanı değil, onun da ötesinde kuşatıcı ve objesini var edici bilgisiyle Tanrı'yı kast etmektedir. Tanrı, tüm varlığı kuşatan bil-

gisiyle dış dünyanın gerçek varoluş kaynağıdır. Ezeli ve ebedi bir ruh olarak Tanrı tarafından bilinen ve O'nun bilgisinde var olmaya devam eden varlık, doğal olarak sürekli Tanrı tarafından algılanmaktadır. Dolayısıyla Berkeley "Var olmak, algılanmış olmaktır" derken, dış dünyanın ontolojik gerçekliğini reddetmeyi asla düşünüyor olamaz. Bu sebeple Çetin, Berkeley idealizmini, subjektif idealizmden farklı olarak "teistik veya teolojik idealizm" olarak adlandırmayı teklif etmektedir.

Son olarak gözden kaçan ve üzerinde durulmayan bir noktaya işaret etmekte fayda vardır: Berkeley "maddi cevher" in ontolojik varlığını reddederken, temel argüman olarak asla insan tarafından algılanamayacak ve bilinemeyecek olmasını öne sürüyor. Ancak söz konusu eşyanın varlığı olunca, subjektif idealizmin inkârcılığından kurtulmak için bu kez algılayan olarak insanı değil, Tanrı'yı merkeze alıyor. Bu durumun her şeyi başa döndüreceğini söylemek, kuşkusuz abartı olur; ancak Berkeley'in felsefesinde bunun bir zaaf olduğunu söylemek yersiz olmayacaktır.

İsmail Erden

Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe

Süleyman Hayri Bolay

Ankara: Akçağ Yayınları, 2005. 301 sayfa.

Felsefeye dair eserlerin birçoğunda Osmanlı'nın adına pek rastlanmamaktadır. Felsefe çevrelerinde ve felsefeyle uğraşanların pek çoğunda, Osmanlı'da felsefe çalışmalarının yapılmadığı, felsefi bir düşünüş tarzının olmadığı kanaati yaygındır. Peki gerçekten Osmanlı döneminde hiçbir felsefi faaliyet olmuş mudur? İşte bu soruyu cevaplandırmayı amaçlayan eserlerden biri de Süleyman Hayri Bolay'ın *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe* adlı kitabıdır. Batı felsefesi ve genel felsefeye dair eserleriyle tanıdığımız yazar, IRCICA'nın *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti* adlı eserinin üçüncü cildi için hazırlanmış bir araştırmanın genişletilmiş şekli ile Osmanlı düşüncesine dair birkaç makaleden oluşan bu eserinde Osmanlı'daki felsefe faaliyetlerini incelemiştir.

Yazar eserin "Ön Söz veya Osmanlı'ya Nasıl Bakmalı?" başlığını taşıyan bölümde, "Osmanlı" ve "Türk düşüncesi" kavramlarının sınırlarını belirler. "Osmanlı" kavramını Taşköprülüzâde'ye binaen, Osmanlı hanedanının idaresi